

Witold Konopka

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji "Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Prus Zachodnich i Wschodnich oraz Pomorza", Przysiek, 7–9 XI 2013 r.

Hereditas Monasteriorum 3, 439-442

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Witold KONOPKA

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji *Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Prus Zachodnich i Wschodnich oraz Pomorza, Przysiek, 7–9 XI 2013 r.**

W dniach 7–9 XI 2013 r. w Diecezjalnym Centrum Szkoleniowym Caritas w Przysieku koło Torunia odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa *Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Prus Zachodnich i Wschodnich oraz Pomorza*, zorganizowana jako jeden z etapów realizacji projektu naukowego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*.

Jej współorganizatorami były Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii (oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego). Komitet organizacyjny tworzyli: prof. dr hab. Marek Derwich (przewodniczący), dr hab. Piotr Oliński, prof. UMK dr hab. Waldemar Rozynkowski, Joanna Adamska, mgr Angelika Lipka, mgr Alicja Mutrynowska oraz mgr Witold Konopka.

Obrady podzielono na sześć bloków tematycznych: *Kasaty reformacyjne, Źródła, Przed i po kasacie, Losy druków i muzykaliów, Pokasacyjne losy budowli i Pokasacyjne losy wyposażenia artystycznego*.

Gości powitali M. Derwich i P. Oliński. Następnie M. Derwich przypomniał ideę i cele Projektu oraz stan badań nad realizowanymi w jego ramach bazami danych.

Blok poświęcony kasatom reformacyjnym rozpoczęła Maja Gąssowska (Warszawa) referatem *Reformacja jako koniec monastycyzmu inflanckiego w XVI w. – zarys problematyki*. Scharakteryzowała rozmieszczenie męskich i żeńskich klasztorów na terenie Inflant, koncentrując się zwłaszcza na okręgu Rygi, Dorpatu i Rewala. Najpierw w skrócie przedstawiła sieć monastyczną i jej rozwój w średniowieczu, a następnie przebieg konfliktów pomiędzy katolikami a protestantami oraz ich efekty, do których można zaliczyć m.in. konfiskaty dziedzictwa monastycznego z tamtych terenów. Następnie Krzysztof Guzikowski (Szczecin) wygłosił referat *Kasata opactw cysterskich na Pomorzu Zachodnim*. Przedstawił on działalność Jana Bugenhagena, etapy przebiegu reformacji i kasat opactw cysterskich (męskich i żeńskich), zaczynając od sporządzania spisów wyposażenia klasztorowego, poprzez sejm krajowy w Trzebiatowie, a kończąc na jego następstwach – kasatach opactw. Jako ostatni w tej części wystąpił Waldemar Rozynkowski (Toruń) z referatem *Dziedzictwo kulturowe po zakonie krzyżackim na obszarze Prus – wybrane zagadnienia*. Na kilku przykładach scharakteryzował spuściznę po zakonie krzyżackim. Zwrócił

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

uwagę na losy opuszczonych domów zakonnych (zmków) i kaplic, wyposażenia pokrzyżackiego oraz na kontynuację kultu świętych, np. św. Huberta. Kolejnym etapem sympozjum była dyskusja, podczas której M. Derwich zarzucił brak warsztatu i kwestionariusza badawczego dotyczącego kasat i likwidacji zakonnych w niektórych wygłoszonych referatach. Zwrócił uwagę na kwestie źródłowe i metodologiczne, np. związane z procesem likwidacyjnym i jego następstwami. Apelowo o głębszą analizę źródeł i zaprezentowanie nowego spojrzenia na badaną tematykę. Podczas dyskusji poruszono także zagadnienia procesu zmiany praw patronackich w zakonach, a także prób legalizowania kasat przez zawieranie umów kasacyjnych między radami miejskimi a zakonnikami.

Po dyskusji i przerwie na kawę rozpoczął się kolejny panel tematyczny, poświęcony źródłom. Jego moderatorem był Waldemar Rozynkowski. Jako pierwsza, z referatem *Druki i rękopisy z opactwa cystersów w Oliwie w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej*, wystąpiła Ewa Lichnerowicz (Gdańsk). Zaprezentowała przykłady z inwentarza zakonu cystersów i przedstawiła problematykę związaną z badaniami i warsztatem naukowym badacza zajmującego się tematyką dotyczącą druków i rękopisów pocysterskich. Po niej Sławomir Kościelak (Gdańsk) wygłosił referat *Mobilia ze skasowanych klasztorów dominikanów i karmelitów w Gdańsku w inwentarzach zbiorczych akt kasacyjnych pruskiego Ministerstwa Wyznań w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*. Przedstawił w nim przykłady i rodzaje mobiliów w dwóch badanych klasztorach, wśród nich obrazy, lichtarze, monstrancje, antependia, dzwony, kielichy i inne elementy wyposażenia kościołów. Następnie porównał je między sobą i scharakteryzował. Kolejnym prelegentem był Karol Maciejko (Olsztyn), który w referacie *Archiwalia poklasztorne w zasobie Archiwum Państwowego w Olsztynie* podał liczne przykłady i rodzaje dokumentów zachowanych w Archiwum Państwowym w Olsztynie, dotyczących m.in. bernardynów w Barczewie i Lubawie. Jako ostatnia głos zabrała Karolina Stanilewicz (Łódź). W referacie *Paramenty siostr norbertanek w Żukowie – ich losy po kasacie klasztoru i znaczenie dla rozwoju kultury artystycznej Pomorza* przybliżyła hafciarstwo żukowskich norbertanek i przedstawiła przykłady specyfiki haftów na szatach liturgicznych, obrusach ołtarzowych i antependiach pochodzących z ich klasztoru. Obrady pierwszego dnia zamknęła dyskusja, podczas której poruszono kwestie dotyczące m.in. księgozbiorów pokasacyjnych należących do zakonu cystersów, inwentarzy poklasztornych oraz nazewnictwa elementów wyposażenia.

Dnia następnego, 8 listopada, obrady rozpoczęły się o godz. 9.30. W bloku tematycznym *Przed i po kasacie*, moderowanym przez Krzysztofa Guzikowskiego, jako pierwszy z referatem *Wybrane źródła dotyczące kasaty klasztorów bernardyńskich w Prusach Zachodnich w pierwszej połowie XIX w.* wystąpił Rafał Kubicki (Gdańsk). Wśród omawianych źródeł wymienił m.in. akta personalne, inwentarze, protokoły, spisy obiektów przenoszonych do innych kościołów, a także plany sytuacyjne obiektów klasztornych. Następnie omówił je oraz przedstawił ich wykorzystanie przy badaniu przybliżenia procesu kasacyjnego. Po nim Piotr Oliński wygłosił referat *Spory benedyktynek toruńskich z władzami pruskimi w związku z działaniami kasacyjnymi*. W swym wystąpieniu w skrócie przedstawił podłoże i przebieg konfliktu benedyktyńsko-pruskiego z przełomu XVI i XVII w., koncentrując się zwłaszcza na sprawie majątku golubskiego. Dalej zwrócił uwagę na wpływ tego konfliktu na proces kasacyjny w regionie. Następnie Leszek Zygnier (Ciechanów) zaprezentował referat *Kasata klasztorów w diecezji płockiej pod pruskim panowaniem*. W wystąpieniu syntetycznie omówił przyczyny, przebieg i skutki procesu kasacyjnego w diecezji płockiej na przykładzie klasztorów w Płocku i Wyszogrodzie. Jako ostatni przed dyskusją i przerwą wystąpił Andrzej Buczyło (Toruń). W referacie *Kasata i losy pokasacyjne klasztoru karmelitów w Bielsku Podlaskim* omówił w skrócie losy klasztoru przed kasatą, zwracając uwagę na liczbę zakonników znajdujących się w nim. Następnie przedstawił proces kasacyjny klasztoru

i opisał jego losy po kasacie. Podczas dyskusji poruszono kwestie m.in. procesu decyzyjnego w konflikcie benedyktyńsko-pruskim w Toruniu oraz przebiegu i podstaw prawnych kasat przed 1810 r.

Po przerwie wznowiono obrady. Ich moderatorem został Rafał Kubicki. Z kolejnym referatem wystąpił Rafał Witkowski (Poznań). W wystąpieniu *Kasata kartuzji Domus Paradisi Mariae i losy majątku poklasztorowego* w perspektywie geograficznej scharakteryzował dzieje klasztoru, a następnie omówił m.in. przejęcie majątku kartuzji, jego kasatę i tradycję widoczną do dzisiejszych czasów. Część trzecią obrad zamknął Maksymilian Kuśka (Kraków–Cieszyn); referatem *Likwidacja klasztorów braci miłosiernych w Gdańsku i Łowiczu i dziedzictwo po nich pozostałe* przybliżył sytuację gospodarczą i społeczną bonifratrów w Gdańsku i Łowiczu, omówił przychyny i przebieg działań władz pruskich wobec tego zgromadzenia, a także ich następstwa w postaci likwidacji klasztorów.

W ramach czwartego panelu, poświęconego losom druków i muzykaliów, referat *Księgozbiory klasztorów męskich w Prusach Zachodnich w okresie ich kasaty* wygłosił ks. Wojciech Zawadzki (Warszawa). W swym wystąpieniu scharakteryzował księgozbiory zakonne z terenów Prus Zachodnich. Omówił katalogi, zanalizował główne informacje o książkach (miejsce i rok wydania, język tekstu, wartość bibliofilską) oraz opisał ich losy po kasacie. Przybliżył także badania nad losami księgozbiorów, głównie franciszkańskich. Referat ten zakończył kolejną część obrad i rozpoczął dyskusję, podczas której poruszono kwestie dotyczące m.in. powiązania kasat w Kartuzach i Pelplinie oraz prawdopodobieństwa istnienia zakonu bonifratrów w Kaliszu.

Po dyskusji i przerwie obiadowej rozpoczęto kolejny panel tematyczny obrad, poświęcony pokasacyjnym losom budowli. Jego moderatorem była Małgorzata Milecka. Panel rozpoczęła Katarzyna A. Błoch (Toruń) referatem *Zespół poklasztorowy w Trzemesznie. Stan badań archeologiczno-architektonicznych i perspektywy badawcze*. W swym wystąpieniu, wykorzystując przeprowadzone badania archeologiczne, przedstawiła historię tych badań, ich przebieg oraz efekty. Zwróciła uwagę m.in. na badania antropologiczne, podwodne i dendrochronologiczne. W referacie zabrakło jednak elementów związanych z etapem funkcjonowania klasztoru w okresie pokasacyjnym. Następnie Joanna Napierała (Lublin) wygłosiła referat *Losy zabudowań kolegium jezuitów w Poznaniu po jego kasacie w 1773 r.*, w którym przedstawiła przede wszystkim początki zakonu jezuitów w Poznaniu, a w końcowej części wystąpienia wymieniła dokumenty kasacyjne i krótko omówiła losy zabudowań kolejalnych po kasacie. Po niej głos zabrała Anna Niklas (Toruń), która w wystąpieniu *Historia i architektura dawnego kościoła reformatów w Grudziądzu* poruszyła kwestie związane z pokasacyjnymi losami kościoła grudziądzkiego, dziś służącego jako więzienie, a także z jego przebudową i warunkami architektonicznymi. Omówiła również jego strukturę przestrzenną i wygląd architektoniczny wnętrza, porównując je z obiektami sakralnymi z okolicy. Jako ostatnia w panelu piątym wystąpiła Anna Cicha (Toruń). W referacie *Klasztor benedyktynek toruńskich – od spichrza do muzeum* skupiła się głównie na nowożytnych i współczesnych losach klasztoru. Zwróciła także uwagę na kwestie związane z badaniami archeologicznymi i architektonicznymi, przedstawiając wygląd klasztoru i jego przebudowę w XIX w. Następnie rozpoczęła się dyskusja, podczas której M. Derwich zwróciła uwagę na kwestie metodologiczne, apelując m.in. o korzystanie z archiwum budowlanego w badaniach dotyczących losów zabudowań, by zrekonstruować ich wygląd w momencie kasaty i losy w okresie pokasacyjnym.

Po dyskusji i przerwie rozpoczęła się ostatnia, szósta część obrad. Panel poświęcony pokasacyjnym losom wyposażenia artystycznego moderowała M. Gąssowska. Jako pierwsza w tej sekcji głos zabrała Bożena Grabowska (Gorzów Wielkopolski). W referacie *Losy dziedzictwa po opac-*

twie cystersów w Mironicach (sekularyzowane w 1539 r.), omawiając pozostałości po opactwie cystersów, przedstawiła jego losy na przestrzeni dziejów, od 1539 r. po wiek XX. Następnie Witajli Rosowski (Lublin) w wystąpieniu *Z Kresów Wschodnich na Ziemię Odzyskaną. Losy cudownego obrazu Pana Jezusa z klasztoru ojców reformatów w Dederkałach na Wołyniu* zaprezentował historię obrazu Jezusa Dederkalskiego, proces kasaty zakonu reformatów w 1891 r., a także pokasacyjne losy obrazu i przeniesienie go, po II wojnie światowej, na tereny Ziemi Zachodnich. Jako ostatnia wystąpiła Małgorzata Milecka (Lublin) z referatem *Pokasacyjne losy kompozycji krajobrazowych cystersów oliwskich*. W swym wystąpieniu omówiła i scharakteryzowała pokasacyjną historię, bogactwo wyposażenia, plan i wygląd ogrodu opackiego w Gdańsku-Oliwie na przestrzeni dziejów. Obrady zamknęła dyskusja, podczas której M. Derwich zwrócił uwagę na brak wykorzystywania lokalnej prasy z XIX w. i zamieszczanych tam relacji przy opisie pokasacyjnych losów zabytków. Po dyskusji M. Derwich podsumował dwudniowe sympozjum. Podziękował organizatorom za trud włożony w zorganizowanie obrad, a następnie nawoływał do prowadzenia badań interdyscyplinarnych, łączenia historii z innymi naukami oraz prowadzenia kwerendy źródłowej w najróżniejszych archiwach, tak by jak najlepiej odnieść się do przeszłości. Zapowiedział również, że w 2014 r. ukaże się pokonferencyjna praca zbiorowa.

Podczas konferencji zostały wyłożone trzy referaty: Rafała Simińskiego (Szczecin), *Kasata klasztoru norbertanów w Białobokach w pierwszych dziesięcioleciach XVI wieku*, o. Rolanda Prejsa OFMCap (Lublin), *Kasata klasztoru kapucynów w Rywałdzie – losy mienia poklasztorowego*, oraz Paoli Picardi (Rzym), *The fate of the artistic heritage of the Pope's villa at Magliana and the convent of Santa Maria della Concezione in Campo Marzio: cases of dissolution of monasteries in Rome after 1870*. Podczas obrad nie zostały wygłoszone referaty: o. Dariusza Cichora OSPPE (Jasna Góra), *Konwent paulinów w Topolnie w ostatnich latach przed kasatą w 1810 r.*, oraz Jolanty Byczkowskiej-Sztaby (Warszawa), *Muzykalia po klasztorach skasowanych na Pomorzu*.

Trzydniowe spotkanie zakończył w dniu 9 listopada objazd naukowy po terenach ziemi chełmińskiej, tematycznie powiązany z głównym tematem obrad – losami dziedzictwa poklasztorowego na terenie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza. Odwiedzono dawny klasztor kapucynów w Rywałdzie, zamek pokrzyżacki w Radzynie Chełmińskim, dawne opactwo benedyktynek (obecnie muzeum) w Grudziądzu, a także dawne opactwo benedyktynek oraz klasztor dominikanów i franciszkanów w Chełmnie.